

УДК 159.98:376-056.264-053.2:159.944.4:355.01

Олена Мамічева,

докторка психологічних наук,
професорка, декан факультету
спеціальної освіти ДВНЗ
«Донбаський державний
педагогічний університет», м. Слов'янськ,
Донецька область, Україна
e-mail: lena_sk_74@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-5299-7939

ID WoS: D-6971-2018

Olena Mamicheva,

PhD in Psychology, Professor, Dean of Faculty of Special Education of
State Higher Educational Institution
«DONBAS STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY», Sloviansk, Ukraine

Юлія Немерюк,

аспірантка ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», м. Слов'янськ,
Донецька область, Україна,
e-mail: lyv.osn@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6543-7308

Reserch ID rid73971

Yuliia Nemeruk,

graduate student,
state higher educational institution
«DONBAS STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»,
84116, вул. Г. Батюка, 19,
м. Слов'янськ, Донецька область, Україна

State Higher Educational Institution
«DONBAS STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»,
84116, Heneral Batiuka Street, 19,
Sloviansk, Donetsk region, Ukraine

ПСИХОКОРЕКЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ У ДІТЕЙ З ПОСТТРАВМАТИЧНИМ СТРЕСОВИМ РОЗЛАДОМ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

PSYCHOCORRECTION OF SPEECH DISORDERS IN CHILDREN WITH POST- TRAUMATIC STRESS DISORDER: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Анотація. У статті представлено дані щодо впливу військових подій на здоров'я дітей. Відзначено, що посттравматичний стресовий розлад (надалі – ПТСР) є одним із найпоширеніших розладів в популяціях, які зазнали впливу війни. Означені основні діагностичні критерії ПТСР. Наголошено, що травмівна подія може бути підґрунтям для формування мовленнєвого порушення.

В умовах значної психологічної травматизації дитячого населення України через військові події в країні існує необхідність поглибленого вивчення питання психокорекції мовленнєвих порушень у нормотипових дітей з ПТСР, що обумовило мету дослідження – визначення специфіки психокорекційної діяльності з нормотиповими дітьми, що мають мовленнєві порушення внаслідок ПТСР, під час воєнного стану в Україні.

Автори відмічають, що для провадження ефективної психокорекційної роботи з дітьми, що мають мовленнєві порушення внаслідок ПТСР, важливо залучати різних спеціалістів – психологів, логопедів, дефектологів, які мають володіти достатнім рівнем теоретичних знань з питань походження, розгортання, специфіки проживання ПТСР дітьми, вміти працювати з психотравмою, використовувати для цього необхідні інструменти, які будуть ефективними в роботі з такою категорією дітей.

Для реалізації мети статті охарактеризовано етапи проживання травматичної події дітьми, заходи впливу та найбільш сприятливі етапи для роботи з мовленнєвими порушеннями у дітей.

Відзначено взаємозв'язок мовленнєвих порушень і психологічного стану дітей та на підставі наявної літератури наведено дані про виявлені мовленнєві порушення, які є наслідком психотравми та наголошено на необхідності враховувати цей досвід під час психокорекції.

Схарактеризовано особливості планування та проведення психокорекційних заходів з дітьми з мовленнєвими порушеннями внаслідок ПТСР.

Визначено перспективні напрями подальших досліджень – розробка програм психокорекційних заходів для різних вікових категорій дітей з мовленнєвими

порушеннями і ПТСР, зокрема і з використанням дистанційних форм роботи; визнання дітей з ПТСР окремою категорією дітей з особливими освітніми потребами, розробка та впровадження в роботу фахівців, що працюють з дітьми, програм психокорекції станів зазначеної категорії дітей.

Ключові слова: діти; діти з особливими освітніми потребами; мовленнєві порушення; посттравматичний стресовий розлад, психокорекція; ПТСР.

Abstract. The article presents data on the impact of military events on children's health. It has been noted that post-traumatic stress disorder (PTSD) is one of the most widespread disorders in populations that have experienced the impact of war. The main diagnostic criteria of PTSD are defined. It is emphasized that a traumatic event can be the basis for the formation of a speech disorder.

In the conditions of significant psychological traumatization of the children's population of Ukraine due to military events in the country, there is a need for an in-depth study of the issue of psychocorrection of speech disorders in normotypical children with PTSD, which determined the purpose of the study to determine the specifics of psychocorrective activities with normotypical children who have speech disorders due to PTSD during wartime state in Ukraine.

The authors note that in order to carry out effective psychocorrective work with children who have speech disorders due to PTSD, it is important to involve various specialists - psychologists, speech therapists, speech pathologists, who should possess a sufficient level of theoretical knowledge on the issues of origin, development, specifics of living with PTSD in children, be able to work with psychotrauma, use the necessary tools for this, which will be effective in working with this category of children.

In order to realize the purpose of the article, the stages of living with a traumatic event by children, the impact measures and the most favorable stages for working with speech disorders in children are characterized.

The relationship between speech disorders and the psychological state of children is noted, and on the basis of the available literature, the data on detected speech disorders that are a consequence of psychotrauma are given, and the need to take this experience into account during psychocorrection is emphasized.

Features of planning and carrying out psychocorrective measures with children with speech disorders due to PTSD are characterized.

Prospective areas of further research have been determined - development of programs of psychocorrective measures for different age categories of children with conspiracy disorders and PTSD, including the use of remote forms of work; recognition of children with PTSD as a

separate category of children with special educational needs, development and implementation in the work of specialists working with children of programs for psychocorrection of the conditions of the specified category of children.

Key words: children; children with special educational needs; post-traumatic stress disorder; psychocorrection; PTSD; speech disorders.

Актуальність дослідження. Сьогоднішні українські діти стали новим поколінням дітей війни, яким довелось пройти через численні випробування: вимушене переселення, втрату домівки, а може, і близьких, фізичні ушкодження, участь у військових діях.

Згідно з інформацією, що міститься на сайті освітнього омбудсмена України станом на 31 жовтня 2023 року, за кордоном у країнах Європи перебуває мінімум 1,4 млн. українських дітей. *(Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном. Як зберегти зв'язок з Україною?, б. д.)*. За даними порталу «Діти війни» *(Діти війни, б. д.)*, станом на лютий 2024 року 1216 дітей поранено, 522 – загині, 13 – є жертвами сексуального насильства (без врахування даних про дітей на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій). Окрім фізичних травм, не менш значущими за негативними наслідками для здоров'я дітей є психологічні травми, наслідком яких є поява психологічних порушень, таких як депресія, тривожні розлади, посттравматичний стресовий розлад.

На тлі психологічних проблем актуальні дослідження стану українських дітей сигналізують про появу мовленнєвих порушень, зокрема мутизму, заїкання, загострення існуючих мовленнєвих і психологічних проблем.

Діти війни формують фактично нову категорію дітей з особливими потребами – дітей, травмованих війною, що мають психічні розлади і супутні порушення, зокрема мовленнєві. Взаємообумовлений вплив психологічного стану і мовлення дитини зумовлює застосування комплексної діагностики

стану дитини і психокорекції за участю різних фахівців – психологів, логопедів, вчителів. Означене ставить перед фахівцями, що працюють дітьми, нові задачі: вміння працювати з психотравмою, розуміння особливостей розгортання ПТСР у дітей, використання засобів і методів, які допоможуть подолати наслідки психотравми в комплексному підході.

Аналіз попередніх досліджень. Воєнний стан в Україні актуалізував тему посттравматичного стресового розладу у дітей. Проблеми корекції ПТСР у дітей присвячені роботи, зокрема, І.Баранець, І.Марціновської, Д.Марценковського, Л.Музичко, Н.Пахомової. Специфіку чинників та перебігу симптомів ПТСР і їх діагностику у дітей вивчали З. Кісарчук, Н. Пророк, О. Туриніна та інші.

Вплив військових дій в Україні на мовлення дітей досліджували О. Лабенко, О.Луценко, Ю.Немерюк, Н.Овадюк, Ю.Рібцун, С.Симоненко, А. Скрипник та інші.

Проте комплексно питанню надання допомоги нормотиповим дітям, що мають мовленнєві порушення внаслідок ПТСР, психотравми, у вітчизняній літературі присвячено недостатньо уваги (Немерюк, 2023).

Метою статті є висвітлення специфіки психокорекційної діяльності з нормотиповими дітьми, що мають мовленнєві порушення внаслідок ПТСР, під час воєнного стану в Україні.

Методами дослідження визначено методи теоретичного аналізу літературних джерел та результатів сучасних досліджень, які спрямовані на створення теоретичних узагальнень та формулювань закономірностей досліджуваного явища.

Виклад основного матеріалу. Глибока криза психічного здоров'я дітей в Україні буде мати довготривалі негативні наслідки для їх здоров'я, оскільки військові дії завдають значного прямого та опосередкованого впливу на фізичне, психічне здоров'я та благополуччя дітей, впливають на їх розвиток (Марценковський, 2023). Травматичні події – проживання в зоні конфлікту, вимушена міграція, інші події, пов'язані з війною, є факторами

ризикую виникнення ПТСР (Martsenkovskiy, D., & Martsenkovsky, I. 2023; Bürgin та ін., 2022; Pfeiffer та ін., 2023), який визнано найпоширенішим розладом серед такої популяції (Lotzin та ін., 2023). До інших можливих наслідків психотравми відносять появу тривожних та психосоматичних порушень (Pfeiffer et al., 2023), зокрема мовленнєвих, у різноманітних формах (Немерюк, 2023), загострення вже існуючих мовленнєвих порушень (Рібцун, 2022).

Міжнародний класифікатор хвороб 11 редакції (надалі – МКХ 11) відносить ПТСР до розладів, пов'язаних зі стресом. Таке угруповання означеного розладу мало привернути та зацентувати увагу на тому, що саме стрес є відправною точкою для розгортання ПТСР та головним фактором виникнення цього порушення (Stein & Reed, 2020).

Згідно з МКХ 11 ПТСР може розвинути після впливу надзвичайно загрозової або жахливої події чи серії подій (World Health Organization, б. д.).

Для встановлення діагнозу ПТСР відповідно до МКХ 11 потрібна наявність усіх таких ознак: 1) повторне переживання травматичної події або подій у теперішньому часі у формі яскравих нав'язливих спогадів, кошмарів, що зазвичай супроводжується сильними або непереборними емоціями, зокрема страхом або жахом, і сильними фізичними відчуттями; 2) уникнення думок і спогадів про подію або події, дії, ситуації або людей, які нагадують подію (події); 3) постійне сприйняття підвищеної поточної загрози, яке може проявлятися в надмірній настороженості. МКХ 11 відзначає, що симптоми мають зберігатись принаймні кілька тижнів та викликають значне порушення в особистих, сімейних, соціальних, освітніх, професійних або інших сферах.

Треба відзначити, що наразі відсутня жодна офіційно затверджена класифікація травматичних подій, тому зважаючи на наведене визначення ПТСР, спровокувати його появу у дитини може будь-яка подія чи серія подій, яку дитина сприймає як надзвичайно загрозову або жахливу.

Серед наслідків травмивної події для здоров'я дітей виділяють проблеми з навчанням, увагою, пам'яттю, емоційні психосоматичні захворювання, загострення наявних психічних захворювань, включно з психічними і неврологічними порушеннями (Марценковський, 2023; Пахомова & Баранець, 2022; Туриніна, 2017). Наслідки психічної травми знаходять своє відображення у порушенні системи відносин між людьми (асоціальна, девіантна поведінка) (Туриніна, 2017). Соматичні симптоми проявляються в тиках, неврозах, тілесних болях (болі в животі, грудях, голові, тремтіння, тики, розлади сну), мовленнєвих порушеннях (Немерюк, 2023; Рібцун 2022).

Немерюк, 2023, на підставі аналізу актуальних наукових досліджень вітчизняних авторів щодо впливу військових дій на стан мовленнєвої активності, мовленнєвого розвитку дітей виділяє такі мовленнєві порушення у дітей, внаслідок психотравми від військових дій в Україні, починаючи з 2014 року:

- зміна в траєкторії їхнього індивідуального мовленнєвого розвитку (поява у дітей телеграфного стилю мовлення, змінення характеру мовленнєвого спілкування з дорослими й однолітками, зниження комунікативної активності, порушення зв'язності мовлення, випадки прояву ситуативного мовлення, прояви небажання вступати й підтримувати мовленнєві контакти на тлі психічних порушень; зниження активності мовленнєвого спілкування);
- регрес мовних навичок;
- повний та тимчасовий мутизм, затримка вимовляння відзначалася у дітей трирічного віку, логоневроз – у дітей 6-7 річного віку, тики й голосові нав'язливості у дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку [3, с. 436-437].

Мовленнєві навички, мовленнєвий розвиток є залежними від психологічних станів та наявних психологічних розладів у дитини, означені

порушення є взаємопов'язаними та впливають одне на одне (Пахомова & Баранець, 2022; Шеремет та ін., 2015).

Розуміння першоджерела виникнення психічного розладу та мовленнєвого порушення є передумовою ефективного лікування дитини. В свою чергу при обранні психокорекційних методів, засобів роботи фахівці мають враховувати етапи проживання дітьми травми.

На підставі аналізу наукової літератури виділяють такі етапи переживання травми (Луценко & Фарафанова, 2022; Пахомова & Баранець, 2022; Туриніна, 2017):

- шоківий етап, загальною характеристикою якого є відсутність цілеспрямованої активності дитини і контакту з оточуючим світом;
- етап стабілізації;
- етап відновлення;
- етап особистісної та соціальної інтеграції.

Луценко & Фарафанова, 2022, описуючи досвід групової терапії з дітьми, які мають травмівний досвід, відзначили, що заходи, які вживаються щодо корекції психологічного стану дитини, мають бути обрані залежно від етапу, на якому перебуває дитина в проживанні психотравми. На першому етапі доцільно проводити психотерапевтичні заходи, скеровані на стабілізацію стану дитини, виходу із шоку. Другий етап передбачає обережне опрацювання емоцій, 3-й етап – роботу з ресурсними образами; 4-й етап – тематичні терапевтичні та навчальні зустрічі [15, с. 73].

Третій етап за рахунок приведення до норми психоемоційного стану дитини є сприятливим для відновлення раніше сформованих навичок у дітей із тяжкими порушеннями мовлення, а четвертий етап – для здійснення безпосереднього корекційного впливу на мовленнєве порушення у дітей (Пахомова & Баранець, 2022).

Враховуючи означене, новою вимогою в корекційній роботі логопеда з дітьми, що мають психотравму та мовленнєві порушення внаслідок неї, є

необхідність врахування в корекційній роботі пережитого негативного досвіду, а, отже, і вміння працювати з психотравмою.

Наразі констатують брак спеціалістів сфери психічного здоров'я та суміжних спеціалістів, які вміють працювати з дитячою психотравмою (Марценковський, 2023).

Водночас вміння працювати з психотравмою – володіння специфічними знаннями та методами психокорекції – є новою вимогою та передумовою ефективної роботи логопедів й інших фахівців, що працюють з дітьми, які мають психічну травму.

На законодавчому рівні дітьми з особливими освітніми потребами (далі – ООП) визначені діти, які потребують додаткової підтримки в навчанні через свої особливості розвитку, здоров'я або соціального становища.

На підставі аналізу наукових джерел визначають такі категорії дітей з особливими освітніми потребами, а саме: діти з вадами слуху, діти з порушеннями зору, з порушеннями мовлення, інтелекту, діти з порушеннями опорно-рухового апарату, емоційно-вольової сфери, з затримкою психічного розвитку, зі складними недоліками розвитку, тяжкими порушеннями мовлення, із проблемами соціального змісту, обдаровані діти (Цимбал – Слатвінська, 2019).

Загально визнано, що військові дії значно збільшують поширеність психологічних розладів серед населення, що зазнало травм війни, відповідно збільшується й попит на послуги спеціалістів, які володіють спеціальними підходами в роботі з ними, знаннями про роботу з травмою.

Зазначене дає можливість говорити про формування нової категорії дітей з особливими освітніми потребами – дітей, які пережили психотравму та мають психічні розлади, зокрема, ПТСР. Специфічною ознакою таких дітей може бути поєднання ПТСР з іншими розладами, що з'явилися на тлі психотравми, зокрема мовленнєвими.

Робота з означеною категорією дітей передбачає розуміння всіх особливостей дитини як специфічного суб'єкта – носія психотравматичного досвіду та підходів до роботи з психічною травмою і супутніми розладами, що нею обумовлені, особливостей розгортання психотравми, ПТСР для впровадження ефективного процесу психокорекції.

Важливим моментом є підготовка та обізнаність таких фахівців в роботі з травмою (Pfeiffer та ін., 2023), що буде гарантувати таким дітям дотримання їх потреб в навчанні, вихованні та розвитку, що унормовано Законом України «Про освіту».

Аналіз наукової літератури дає змогу виділити такі особливості та кроки, що потрібно враховувати при плануванні психокорекційних заходів та роботі з дітьми з ПТСР:

- дитина з ПТСР є особливим суб'єктом отримання психокорекційної допомоги: реакції дитини з ПТСР через свої вікові особливості, психосоціальну незрілість істотно відрізняються від реакцій дорослих. Часто діти не можуть вербально висловити, що їх турбує, що зумовлює необхідність володіння знаннями фахівцями, які працюють з дітьми щодо проявів ПТСР у дітей на різних рівнях функціонування.
- заходи, спрямовані на психокорекцію ПТСР і мовленнєвого порушення, що ним викликано, мають будуватись на розумінні етапів проживання психотравми та базуватись на актуальному стані дитини;
- врахування індивідуальних можливостей та потреб кожної дитини;
- з'ясування етіологічної причини психотравми як передумови ефективною роботи з психотравмою та мовленнєвим порушенням, що ним спричинено.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, окреслені особливості організації психокорекційної роботи з дітьми, які мають мовленнєві порушення внаслідок ПТСР, визначають необхідність врахування

численних чинників в організації роботи з дітьми з психотравмою. А це потребує від усіх фахівців, долучених до роботи з ними, підвищення професійної компетентності в заданому напрямі роботи, оволодіння методами роботи з психотравмою та засобами, які можуть бути ефективними.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці програм психокорекційних заходів для різних вікових категорій дітей з ПТСР та мовленнєвими порушеннями, зокрема і з використанням дистанційних форм роботи. Важливим є визнання на державному рівні спеціальних потреб дітей з ПТСР, дітей з мовленнєвими порушеннями внаслідок ПТСР та розробка заходів, спрямованих на лікування та покращення якості життя у всіх сферах життєдіяльності такої дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном. Як зберегти зв'язок з Україною? (б. д.). Освітній омбудсмен України. <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkoliariv-perebuvauiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/>

2. Діти війни. (б. д.). Діти війни. <https://childrenofwar.gov.ua/>

3. Немерюк, Ю. (2023). Мовленнєві порушення у дітей як наслідок психотравми. В.В. Нечипоренко (заг.ред.). *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26-27 жовтня 2023 р.) «Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи»*. м. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2023. – с.436-437.

4. Martsenkovskyi, D., Karatzias, T., Hyland, P., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., McElroy, E., Redican, E., Vang, M. L., Cloitre, M., Ho, G. W. K., Lorberg, B., & Martsenkovsky, I. (2023). Parent-reported posttraumatic stress reactions in children and adolescents: Findings from the mental health of parents and children in Ukraine study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. Advance online publication. <https://psycnet.apa.org/fulltext/2024-11119-001.html>.

5. Bürgin, D., Anagnostopoulos, D., the Board and Policy Division of ESCAP, Vitiello, B., Sukale, T., Schmid, M., & Fegert, J. M. (2022). Impact of war and forced displacement on children's mental health-multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child*

Adolesc Psychiatry, 31, 845–853. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-022-01974-z#citeas>.

6. Pfeiffer, E., Beer, R., Birgersson, A., Cabrera, N., Cohen, J. A., Deblinger, E., Garbade, M., Kirsch, V., Kostova, Z., Larsson, M., Larsson, M., Mannarino, A., Moffitt, G., Onsjö, M., Ostensjo, T., Sachser, C., Vikgren, A., Weyler Mueller, H., & Klymchuk, V. (2023). Implementation of an evidence-based trauma-focused treatment for traumatised children and their families during the war in Ukraine: a project description. *European Journal of Psychotraumatology*, 14(2). <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20008066.2023.2207422>.

7. Lotzin, A., Morozova-Larina, O., Paschenko, S., Paetow, A., Schratz, L., Keller, V., & Krupelnyska, L. (2023). War-related stressors and ICD-11 (complex) post-traumatic stress disorders in Ukrainian students living in Kyiv during the Russian-Ukrainian war. *Psychiatry Research*, 330. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2023.115561>.

8. World Health Organization. (б. д.). *International Classification of Diseases 11th Revision*. <https://icd.who.int/en>.

9. Stein, D.J., Szatmari, P., Gaebel, W., Berk, M., Vieta, E., Maj, M., de Vries, Y.A., Roest, A., de Jonge, P., Maercker, A., Brewin, C., Pike, K., Grilo, C.M., Fineberg, N., Briken, P., Cohen-Kettenis, P.T., & Reed, G.M. (2020). Mental, behavioral and neurodevelopmental disorders in the ICD-11: An international perspective on key changes and controversies. *BMC Medicine*, 18(1), 21. Article 21. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-1495-2>.

10. Марценковський, Д. (2023). Сучасний стан дитячої психіатрії в Україні: освіта та практика. *Українські медичні вісті*, 15(1 (94)) <https://umv.com.ua/index.php/journal/article/download/324/309>.

11. Пахомова, Н., & Баранець, І. (2022). Напрями корекційної роботи з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення в умовах воєнного стану. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.*, (43), 55–63. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39048/Pakhomova_55-63.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

12. Туриніна, О. (2017). *Психологія травмуючих ситуацій*. ДП «Видавничий дім «Персонал». https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf.

13. Рібцун, Ю. (2022). Запобігти, захистити, допомогти. Діти з особливими мовленнєвими потребами в умовах воєнного стану. *Вісник науки та освіти*, (2 (2)), 201–212. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/2162/2163>.

14. Шеремет, М.К., Базима, Н.В., & Мороз, О.В. (2015). Мовленнєва тривожність дітей із тяжкими порушеннями мовлення як проблема теорії і практики корекційної

освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, (29), 151–160. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_29_27.

15. Луценко, О., & Фарафанова, Ю. (2022). Арттерапевтична група емоційної підтримки (онлайн) у період війни: досвід проведення, спостереження, висновки. П. Лукшин (Ред.), *Простір арт-терапії* (2-ге вид., с. 68–81). Арт-терапевтична асоціація. [https://lib.iitta.gov.ua/734433/1/Art%20Therapy%20Space-Coll.of%20scient.articles-2022-Issue%2032\(2\).pdf#page=68](https://lib.iitta.gov.ua/734433/1/Art%20Therapy%20Space-Coll.of%20scient.articles-2022-Issue%2032(2).pdf#page=68).

16. Цимбал-Слатвінська, С. (2019). Класифікація дітей з особливими освітніми потребами в аспекті професійної діяльності логопеда ЛОГОПЕДА. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, (2), 163–171. <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/178478>.

17. «Про освіту», Закон № 2145-VIII (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

REFERENCES

1. *Ponad milion ukrainських doshkilniat ta milion shkolariv perebuvaiut za kordonom. Yak zberehty zviazok z Ukrainoiu? (b. d.). Osvitnii ombudsmen Ukrainy.* <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkolariv-perebuvaiut-za-kordonom-yak-zberehty-zviazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/> [in Ukrainian].

2. *Dity viiny* (b.d.). *Dity viiny* <https://childrenofwar.gov.ua/> [in Ukrainian].

3. Nemeruk, Yu. *Movlennievi porushennia u ditei yak naslidok psykhotravy* [Speech disorders in children as a result of Psychotrauma]. In V.V. Nechiporenko (Ed.), *Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zaporizhzhia, 26-27 zhovtnia 2023 r.) «Stratehichni oriientyry osvity ta rehabilitatsii v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho chasu: problemy, rishennia, perspektyvy»*. m. Zaporizhzhia : Vyd-vo Khortytskoi natsionalnoi akademii - *Collection of abstracts of reports of the International Scientific and Practical Conference (Zaporizhzhia, October 26-27, 2023) «Strategic orientations of education and rehabilitation in the conditions of martial law and post-war times: problems, solutions, prospects»*. (p. 436–438). *Zaporizhzhia* : Municipal Institution of Higher Education «Khortitsia National Educational and Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council [in Ukrainian].

4. Martsenkovskiy, D., Karatzias, T., Hyland, P., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., McElroy, E., Redican, E., Vang, M. L., Cloitre, M., Ho, G.W.K., Lorberg, B., & Martsenkovsky, I. (2023). Parent-reported posttraumatic stress reactions in children and adolescents: Findings from the

mental health of parents and children in Ukraine study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. Advance online publication. <https://psycnet.apa.org/fulltext/2024-11119-001.html> [in English].

5. Bürgin, D., Anagnostopoulos, D., the Board and Policy Division of ESCAP, Vitiello, B., Sukale, T., Schmid, M., & Fegert, J.M. (2022). Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, *31*, 845–853. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-022-01974-z#citeas> [in English].

6. Pfeiffer, E., Beer, R., Birgersson, A., Cabrera, N., Cohen, J.A., Deblinger, E., Garbade, M., Kirsch, V., Kostova, Z., Larsson, M., Larsson, M., Mannarino, A., Moffitt, G., Onsjö, M., Ostensjö, T., Sachser, C., Vikgren, A., Weyler Mueller, H., & Klymchuk, V. (2023). Implementation of an evidence-based trauma-focused treatment for traumatised children and their families during the war in Ukraine: a project description. *European Journal of Psychotraumatology*, *14*(2). <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20008066.2023.2207422> [in English].

7. Lotzin, A., Morozova-Larina, O., Paschenko, S., Paetow, A., Schratz, L., Keller, V., & Krupelnyska, L. (2023). War-related stressors and ICD-11 (complex) post-traumatic stress disorders in Ukrainian students living in Kyiv during the Russian-Ukrainian war. *Psychiatry Research*, *330*. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2023.115561> [in English].

8. World Health Organization. (б. д.). *International Classification of Diseases 11th Revision*. <https://icd.who.int/en> [in English].

9. Stein, D. J., Szatmari, P., Gaebel, W., Berk, M., Vieta, E., Maj, M., de Vries, Y.A., Roest, A., de Jonge, P., Maercker, A., Brewin, C., Pike, K., Grilo, C. M., Fineberg, N., Briken, P., Cohen-Kettenis, P.T., & Reed, G.M. (2020). Mental, behavioral and neurodevelopmental disorders in the ICD-11: An international perspective on key changes and controversies. *BMC Medicine*, *18*(1), 21. Article 21 <https://doi.org/10.1186/s12916-020-1495-2> [in English].

10. Martsenkovskiy, D. (2023). Suchasnyi stan dytiachoi psykhii v Ukraini: osvita ta praktyka [The current state of child psychiatry in Ukraine: education and practice.]. *Ukrainski medychni visti - Ukrainian medical news*, *15*(1 (94)) <https://umv.com.ua/index.php/journal/article/download/324/309> [in Ukrainian].

11. Pakhomova, N., & Baranets, I. (2022). Napriamy korektsiinoi roboty z ditmy iz tiazhkymy porushenniamy movlennia v umovakh voiennoho stanu [Directions of corrective work with children with severe speech disorders under the conditions of the state of war]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19. Korektsiina pedahohika ta*

spetsialna psykholohiia - Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 19. Correctional pedagogy and special psychology, (43), 55–63. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39048/Pakhomova_55-63.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukrainian].

12. Turykina, O. (2017). *Psykholohiia travmuiuchykh sytuatsii* [Psychology of traumatic situations]. DP «Vydavnychi dim «Personal». https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf [in Ukrainian].

13. Ribtsun, Yu. (2022). Zapobihy, zakhysty, dopomohy. Dity z osoblyvymy movlennievymy potrebamy v umovakh voiennoho stanu. [Warn, protect and help. Children with speech disorders in wartime] *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, (2 (2)), 201–212. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/2162/2163> [in Ukrainian].

14. Sheremet, M.K., Bazyma, N.V., & Moroz, O.V. (2015). *Movlenniava tryvozhnist ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia yak problema teorii i praktyky korektsiinoi osvity* [Speech anxiety of children with hard speech defects as a problem of theory and practice in Correctional Education], *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 19. Correctional pedagogy and special psychology*, (29), 151–160 http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_29_27 [in Ukrainian].

15. Lutsenko, O., & Farafanova, Yu. (2022). *Arterapevtychna hrupa emotsinoi pidtrymky (onlain) u period viiny: dosvid provedennia, sposterezhennia, vysnovky* [Art therapeutic emotional support group (online) during the war: experience, observations, conclusions]. In P. Lukshin (Ed.), *Prostir art-terapii - Space of art therapy* (2nd ed., pp. 68–81). Kyiv : Art-terapevtychna asotsiatsiia. <https://lib.iitta.gov.ua/734433/1/Art> [in Ukrainian].

16. Tsymbal-Slatvinska, S. (2019). *Klasyfikatsiia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v aspekti profesiinoi diialnosti lohopeda* [Classification of children with special educational needs in the professional activity of speech therapist]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of the modern school*, (2), 163–171 <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/178478> [in Ukrainian].

17. «Pro osvitu», *Zakon № 2145-VIII* (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].